

KATARZYNA PAŁUBSKA*

**CYTADELA WARSZAWSKA – CENTRUM MIASTA
Z ODZYSKU. PRÓBA REWITALIZACJI TERENÓW
ZAMKNIĘTYCH SYSTEMU XIX-WIECZNYCH
FORTYFIKACJI****THE WARSAW CITADEL – RELIFE CENTRUM
OF THE CITY. CLOSED 19TH CENTURY MILITARY
AREA REVITALISATION TRIAL****Streszczenie**

W artykule przedstawiono potrzebę stworzenia kompleksowego programu umożliwiającego publiczne wykorzystanie Cytadeli Warszawskiej w kontekście najbliższego otoczenia oraz programu planowanego parku kulturowego systemu XIX-wiecznych fortyfikacji Twierdzy Warszawa. Dotąd należące do wojska jądro XIX-wiecznej twierdzy odbierało miastu olbrzymią przestrzeń w jego centrum. Koncepcja zagospodarowania obiektu, mimo że w mniemaniu władz powinna ograniczać się do wnętrza, wymaga jednak szczegółowych analiz funkcjonalno-przestrzennych, aby powiązać zawsze szczelnie chroniony i wygrodzony obiekt ze strukturą współczesnego miasta, potrzebami nowego programu i oczekiwaniami mieszkańców. Rewaloryzacji wymagają układ komunikacyjny, powiązania widokowe, kompozycja zieleni i struktury ziemno-murowane. Właściwa promocja międzynarodowego konkursu architektonicznego nad jednym z zapomnianych symboli Warszawy z pewnością pomogłaby w upowszechnieniu idei ochrony systemowej pozostałych obiektów rosyjskiej twierdzy.

Słowa kluczowe: cytadela, fortyfikacje, rewitalizacja, park kulturowy, ochrona systemowa

Abstract

The paper summarizes comprehensive program creating needs to use the Warsaw Citadel in public way in the context of nearest surroundings and planed cultural park of 19th century fortification system of the Warsaw Fortress. The symbol of fortress until now as army's property took huge space away from the city. Conception of object's development, because of the city limited to inside area, needs detailed analysis of function and urban planning, to connect always closed areas with the nowadays city's structures, new program's needs and expecting of inhabitants. A transport system, view connection, greenery composition and earth and brick structures should be revalued. Correct promotion of the international architectural competition could help in popularization of systemic protection ideas other objects of the Russian fortress.

Keywords: citadel, fortification, revitalization, cultural park, systemic protection

* Mgr inż. Katarzyna Pałubska, Zakład Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Warszawska.

Tereny powojkowe są ostatnio przedmiotem szybko postępujących zmian inwestycyjnych. Zamknięte lub nieużytkowane przez wiele lat stanowią potencjalną bazę wolnych przestrzeni centrów miast. Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej programy rewitalizacyjne dały możliwość rewaloryzacji tych terenów na cele publiczne, pobudzając jednocześnie aktywność społeczną mieszkańców.

Cytadela Warszawska – jądro XIX-wiecznej twierdzy pierścieniowej – zawsze pozostawała w rękach wojska, wyłączając spod użytkowania północne obszary sąsiadujące ze Starym Miastem w Warszawie i hamując rozwój miasta w kierunku północnym. Udostępnione dla zwiedzających pozostawały jedynie Muzeum X Pawilonu z Bramą Straceń (ok. 2,5 ha). Obszar Cytadeli wpisany do rejestru zabytków w 1965 r. nadal pozostaje zamknięty i jest białą plamą przede wszystkim w świadomości mieszkańców Warszawy. Kiedy Minister Obrony Narodowej podjął decyzję o przeniesieniu siedziby Dowództwa Wojsk Lądowych z terenu Cytadeli pod koniec 2006 r., pojawiła się sposobność wykorzystania przez miasto nowych, dotąd wyłączonych spod użytkowania terenów wojskowych o powierzchni 32 ha w centrum silnie zainwestowanej stolicy.

Już w latach 70. powstawały pierwsze koncepcje publicznego wykorzystania Cytadeli, która nadal jest jednym z najlepiej zachowanych elementów XIX-wiecznej rosyjskiej twierdzy. Współczesne decyzje konsekwentnie kontynuują politykę przestrzenną regionu i znajdują swoje odzwierciedlenie w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy z dnia 10 października 2006 r. (Uchwała Rady m. st. Warszawy, Nr LXXXII/2746/2006) oraz w projekcie Miejsowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego części terenu Żoliborza Historycznego i Mikroprogramu Rewitalizacji z 2006 r., dla którego udało się już zdobyć część funduszy i rozpoczęto prace modernizacyjne wokół Cytadeli, w części tzw. Żoliborza Oficerskiego. Planowane jest połączenie funkcjonalne terenu Cytadeli z trasą Traktu Królewskiego (na początku XVIII w. istniejący na terenie późniejszej Cytadeli Plac Gwardii Konnej był połączony z Nowym Miastem reprezentacyjną al. Gwardii) oraz wpisanie obiektu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (w 1994 r. obszar Cytadeli został uznany za Pomnik Historii). Zapisy wspomnianego studium kładą również nacisk na kompleksowe potraktowanie obiektów twierdzy jako systemu XIX-wiecznych fortyfikacji i ochronę w granicach planowanego parku kulturowego. Autorka artykułu, będąc jednocześnie współautorką analiz i wstępnej koncepcji planowanego parku kulturowego systemu XIX-wiecznych fortyfikacji Twierdzy Warszawa, zwraca uwagę na priorytetową rolę Cytadeli dla całego systemu jako jednego z symboli Warszawy.

Cytadela Warszawska z założenia miała górować nad miastem i symbolizować przewagę zaborcy nad buntowniczym narodem polskim. Zlokalizowana na skarpie warszawskiej nadal posiada duży potencjał dla współczesnego kształtowania sylwety miasta od strony rzeki. Z pewnością ekspozycji wymaga panorama widziana z murów Cytadeli, ale również odpowiednie ukształtowanie prawego brzegu Wisły (zaprojektowanie tarasu widokowego z Koszar Śliwickiego miałyby swoje uzasadnienie w historycznej linii obrony trasy rzecznej i powiązanie komunikacyjne mostem Gdańskim, który jednocześnie mógłby stanowić dynamiczny punkt widokowy na Cytadłę, fort Legionów i Koszary Gliwickiego. Z badań autorki wynika, że zagospodarowanie otoczenia tych zabytków (również bezplanową zielenią) koliduje z ekspozycją widokową. Ciekawym produktem turystycznym mogłaby stać się trasa wodna łącząca Twierdzę Warszawa z Twierdzą Modlin.

Szerokich analiz urbanistycznych wymaga próba powiązania przestrzenno-funkcjonalnego wygrozonego w mieście obszaru Cytadeli, która właściwie nie posiada reprezentatywnego wejścia. Historyczne główne wejście od ul. Dymińskiej z niezachowaną już działobitnią straciło – niestety – swoją rangę. Podkreślenia wymaga al. Wojska Polskiego, która naprowadza zwiedzających na jedną z dwóch istniejących obecnie działobitni, jednocześnie aleja wraz z pl. Inwalidów może stanowić interesujące wejście na obiekt, także jako trasa podziemna dzięki tunelowi łączącemu fosę Cytadeli z niezachowanym już fortem Haukego. Powstająca na pl. Inwalidów stacja metra mogłaby stać się jednocześnie początkiem trasy np. niewielkiej kolejki szynowej, która, wznosząc się ponad wałami lub prowadząc przez potężny (podziemne chodniki) w wałach Cytadeli, mogłaby stanowić atrakcyjną formę zwiedzania całego obszaru

dla dzieci i osób starszych. Szeroko pojętej rewitalizacji wymaga również otoczenie (tzw. Parku i Stoki) Cytadeli, które obecnie stanowi zaplecze dla istniejącej zabudowy (szpecące garaże, wiaty śmietnikowe), psując odbiór zgeometryzowanych kształtów wałów i fosy – przedpoła reprezentacyjnego obiektu. Również połączenie Cytadeli z pozostałymi fortami jest nieczytelne w strukturze miejskiej. Forty jako obiekty mniejszej skali nie wykorzystują historycznych powiązań z jądrem – symbolem twierdzy, mimo że ich funkcje rekreacyjne uzasadniają szukanie takich powiązań i stworzenie trasy tematycznej.

Institucja parku kulturowego z pewnością powinna znaleźć swoją lokalizację na terenie Cytadeli. Do jej obowiązków powinno należeć promowanie twierdzy poprzez organizację imprez okolicznościowych związanych z historią regionu lub kojarzących się z architekturą militarną (festyny, inscenizacje bitew).

Wstępna koncepcja dotycząca wnętrza Cytadeli zakłada likwidację współczesnej szpecącej architektury i budowę nowego gmachu Muzeum Wojska Polskiego o powierzchni ok. 35 tys. m² w granicach dawnych koszar zniszczonych w czasie II wojny światowej. Inwestycja ma powstać do 2013 r., pochłonąć ok. 300–400 mln zł i być finansowana ze środków Unii Europejskiej, państwa, budżetu miasta oraz inwestorów prywatnych. Nowy gmach ma pomieścić muzeum, które oprócz klasycznych ekspozycji, z wykorzystaniem najnowszych technik komputerowych, symulatorów i efektów '4D', pozwoli czynnie uczestniczyć w warsztatach konserwatorskich (sale ekspozycyjne – 22,5 tys. m²). Oprócz muzeum gmach powinien zawierać sale kinową, bankietową, konferencyjną oraz punkty usługowe (handlowo-gastro-nomiczne), a otoczenie powinno stwarzać możliwość ekspozycji plenerowej na obszarze ok. 60 tys. m². W fazie ustaleń znajdują się natomiast obiekty hotelowe dla gości Cytadeli oraz amfiteatr. Jednym z pomysłów jest utworzenie kompleksu martyrologicznego i przeniesienie Muzeum Katyńskiego do X Pawilonu oraz siedziby m.in. Wojskowego Biura Badań Historycznych i Centralnego Archiwum Wojskowego. Koncepcja rozważa budowę wieży spadochronowej, minipoligonu oraz stary pomysł wprowadzenia komunikacji do Cytadeli na osi al. Wojska Polskiego i budowę estakady nad fosą Cytadeli. Koncepcja projektowa jądra twierdzy powinna być ważnym elementem promocji Warszawy na arenie światowej, a z pewnością wynikiem międzynarodowego konkursu architektonicznego. Nagłośnienie wydarzenia w mediach byłoby szeroko odebraną reklamą dla nowo powstającego na terenach twierdzy parku kulturowego. Jednocześnie konkurs mógłby wykreować symbol graficzny twierdzy, wzory jednolitych detali i małej architektury dla całego systemu fortyfikacji, gwarantując jakość i spójność całego systemu. Nadrzędny program zagospodarowania parku kulturowego Twierdzy Warszawa mógłby wyróżnić na tle pozostałych obiektów i ciągów rekreacyjnych jednorodność całego założenia twierdzy poprzez charakterystyczne materiały, detale, elementy małej architektury, znaki informacyjne.

Niestety, pierwsze kroki wskazują na zupełnie inną politykę marketingową inwestorów. Ministerstwo Obrony Narodowej w 2006 r. przekazało kompetencje i obowiązki głównego realizatora całej inwestycji w ręce Agencji Mienia Wojskowego. Kiedy na początku 2007 r. Stołeczny Zarząd Infrastruktury ogłosił „cichy” przetarg na wstępną koncepcję architektoniczną nowego gmachu muzeum, podając jako główne kryterium względy finansowe, promocja obiektu stała się fikcją. Po interwencji warszawskiego SAPR pełnomocnik MON ogłosił, że przetarg na koncepcję muzeum był tylko wstępnym etapem przed ogłoszeniem właściwego konkursu architektonicznego na przełomie 2008 r.

Ignorowanie przez władze rangi międzynarodowego konkursu z pewnością nie jest dobrą wróżbą dla dalszych losów kreowanej na nowo przestrzeni publicznej w centrum stolicy.

Przedstawione badania są etapem pracy naukowej finansowanej ze środków na naukę w latach 2007–2009 jako projekt badawczy MNiSW.

Postmilitary areas are a subject of fast progressive investment changes. Closed and unused for many years grounds are potential new spaces in central part of the cities. When Poland began to the European Union revitalization programs give us opportunity to revalue these areas for a public purpose and stimulate social inhabitants' activity.

The Warsaw Citadel as the centre of 19th century ring's fortress always was belong to army, what slowed down urban development in north part of the city. Visitors could see only "X Pavilion" Museum and "The Gate of Lost" (2,5 ha). Territory of citadel was listed to monuments registry in 1965 but still have been closed for visitors. When The Ministry of National Defense took a decision to move The Ground Army Headquarter from citadel in 2006, it took opportunity to create new huge public space (32 ha) in central area of capital city.

Since seventieth of XX century have appeared first designs of public development for the Warsaw Citadel – one of the best preservation element 19th century Russian fortress. Nowadays decisions are continuing regional urban policy. The documents tell about it: *The Spatial Development Trends and Conditions Study for the Capital City of Warsaw* was passed on 10 Oct. 2006 (City Council Resolution No. LXXXII/2746/2006), the project of the Regional spatial development's plan part of Historical Żoliborz, and The Micro-program of revitalization of the Officers' Żoliborz. There are planning to connect the Citadel with the Royal Track and list on the UNESCO World Heritage List (since 1994 area of citadel has became the History Monument). The mention document of *The Spatial Development Trends and Conditions Study for the Capital City of Warsaw* take into account need to comprehensive protection as a 19th century military system of the Warsaw Fortress. The author of this article also was the one of designers first conception of the planning cultural park, and took into consideration priority rule of the Warsaw Citadel for hole military system, as a one of Warsaw icons.

The Warsaw Citadel from the first day had a purpose to tower over the city and showed dominating Russian over polish rebellious nation. Located on the Warsaw slope still has big potential to create nowadays city's panorama from the river side. A new design project need to be done in east part of citadel but also on right bank of the Vistula, near the Śliwicki barracks (view point), which are still connected with the Warsaw Citadel through the Gdański bridge. Perfect dynamic view point could be done on this bridge to better seeing the Citadel, Legionów Fort and Śliwicki barracks. Surroundings' development of these monuments clash with view exposition, research show it. Interesting touristic product could be water route between two Russian fortification: the Warsaw Fortress and the Modlin Fortress.

Deeper town planning analysis should be done before founding new urban and functional connections in limited citadel's ground without main entrance. The old main entrance from Dymińska Street with non-existing battery lose its importance. The Polish Army Avenue, connected with other battery, should be emphasized. One of important entrance could be the Invalid Square, also for underground route connecting citadel's moat with metro station. Narrow-gauge railway in citadel's tunnels or over embankments could be very attractive way of visiting for children and old tourists. Surroundings called "Stoki and Park Cytadeli" with unsightly architecture (garages, garbage shed) need to be redesigned to emphasize geometrical shapes embankments and moat of the Warsaw Citadel.

Also forts and citadel connections are hard to recognize, in spite of forts' recreational function justify that kind of solution and creating thematic route.

The cultural park administration should be located on citadel area and promote the fortress by organizing events celebrating the regional history or related to military architecture (fairs, staging battles).

Preliminary conception citadel's area assume eliminating unsightly architecture and a new Polish Army Museum building will be designing in old in the Second World War destroyed barracks area (35 000 m²). Investment will appear to 2013 and will cost 300–400 million PLN from the European Union, State Treasury, city government and private money. New building will consist of museum with classical exposition and newest computer's technique, simulator and '4D' effects and let visitors to attend a conservation's workshops (exposition rooms – 22 500 m²). Apart that building will have a cinema,

banquet, conference halls and services with outside exhibition area 60 000 m². Hotels' buildings and amphitheatre are still not decided. A one of idea is creating a martyrdom's centre and moving the Katyń Museum to "X Pavilion" Museum, also the Military Office of Historical Research and the Central Military Archive. The conception is considering the possibility to build a parachuting tower, a mini-polygon and a flyover connecting the Citadel with the Polish Army Avenue. The design concept for the core of the fortress should be selected by way of an international competition, and the undertaking itself should be supported by an extensive media campaign, thus providing promotion for Warsaw and the entire park. The competition could also help to establish a system of unified elements, street furniture, landscape design, etc. to integrate the whole fortress, ensuring cohesiveness and appropriate quality of the arrangement. Individual, coherent and superior character of the management program could bring the unity of the Warsaw Fortress into light, contrasting it with other recreational paths and historic sights. This could be achieved through the use of characteristic materials, details, landscaping, architectural elements, system of signage.

Unfortunately a first steps are shown a completely different marketing policy of the investors. The Ministry of National Defense give all duties and competences to the Military Property Agency in 2006. When in 2007 The Capital Department of Infrastructure announced "silent" tender for a preliminary conception of new museum's buildings, with main financial criterion – a promotion became a fiction. After protest of the Polish Architects Organization, the Ministry of National Defense proxy announced that it was only first step before main competition in half of 2008.

Ignoring by investors international competition's importance is not a good start for next moves the new one designed public area in city centre.

The research presented in this paper is also a part of a scheme financed from the 2007–2009 scientific research funds of the Ministry of Science and Higher Education.

Bibliografia – Bibliography

- [1] G ł u s z e k C., *Twierdza Warszawa we współczesnej strukturze miasta*, praca doktorska, Politechnika Warszawska, Warszawa 1998.
- [2] K r ó l i k o w s k i L., *Twierdza Warszawa*, Wyd. Bellona, Warszawa 2002.
- [3] Ł a g o w s k i S., *Historia Warszawskiej Cytadeli*, Pruszków 2001.
- [4] Materiały prasowe: Agencji Mienia Wojskowego, Ministerstwa Obrony Narodowej, Muzeum Wojska Polskiego, 2004–2008.
- [5] P a ł u b s k a K., *Analiza historyczno-przestrzenna oraz własnościowa pod kątem utworzenia parku kulturowego zespołu fortyfikacji XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa*, maszynopis, Urząd m. st. Warszawa, Warszawa 2007.
- [6] P a ł u b s k a K., *Forteczne Parki Kulturowe*, Zieleń Miejska 3–4, Wyd. ABRYS, Poznań 2007, 25-27.
- [7] Uchwała Rady m. st. Warszawy, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy z dnia 10 października 2006 roku, Nr LXXXII/2746/2006.
- [8] Dz. U. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. Nr 162, poz. 1568.
- [9] W a w r z k o w i c z E., *Cytadela Aleksandrowska w Warszawie*, Wyd. Towarzystwa Miłośników Historii, Warszawa 1920.